

Agder fylkeskommune

Uthavner Agder

Landskap og kulturmiljø

Kartlegging av verdi/sårbarhet og historisk lesbarhet

Mai 2020

Tittel:

Uthavner Agder _ Landskap og kulturmiljø
Kartlegging av verdi/sårbarhet og historisk lesbarhet

Forfattere:

Trond Endresen og Tone Telnes

Dato:

10.05.2020

Oppdragsgiver:

Agder fylkeskommune

Kontaktperson:

Hege Kristin Martinsen

Prosjektoppsummering:

Oppdraget består i å gjennomføre enkle landskapsanalyser for 21 utvalgte uthavner, med et spesielt fokus på sammenheng mellom landskapet og det bygde kulturmiljøet. Analysen er gjennomført i samarbeid med fylkeskommunen gjennom referansegruppemøter. Hensikten med analysen er å gi fylkeskommunen og kommunene et bedre kunnskapsgrunnlag om uthavnenes landskap, kulturminner / kulturlandskap og betydning (både historisk og dagens bruk). Dette er kunnskap som vil kunne bidra til en bedre og mer helhetlig forvaltning av uthavnene med omkringliggende landskap.

Prosjekttema:

- Landskapsanalyser
- DIVEanalyser
- Fortellinger om Agders uthavner
- Verdi og sårbarhet
- Influensområder

Framsdebilde:

Bilde, fra Lyngør rundt 1950

Foto: hentet fra boka Hus i Lyngør av Helge Krafft

Foto ellers i rapporten, der ikke annet er nevnt, er tatt av Trond Endresen i Feste Landskap Arkitektur

Kvalitetsikring:

Referansegruppe i prosjektet

Dato:

mars-april 2020

Kommentarer:

Produsert av:

Feste Landskap Arkitektur
PB 120, 3901 Porsgrunn
Besøksadr. Tordenskjoldsgt. 6
Tlf: + (47) 97 77 99 90

www.feste.no
tt@feste.no

Innhold

Innledning	04	Uthavner kategori A:	
Mål for arbeidet	04	Lyngør	12
Metode og kilder	05	Merdø	22
		Brekkestø	32
Historien og landskapet	10	Gamle Hellesund	42
		Svinør	50
		Selør	58
		Loshavn	66
		Kirkhavn	75
		Uthavner kategori B:	
		Sandøya/Klåholmen	84
		Borøya/Borøykilen	90
		Revesand	95
		Sandvigen	100
		Havsøysund	105
		Hesnesøy	110
		Ågerøya	115
		Ulvøysund	121
		Ny-Hellesund	126
		Åvik	132
		Korshavn	137
		Eikvåg	142
		Rasvåg	147

Uthavner Agder

Følgende steder er valgt ut i denne kartlegginga:

- ★ Uthavner
- ★ Utvalgte uthavner

1. Lyngør
2. Sandøya/Klålholmen
3. Borøya/Borøykilen
4. Merdø
5. Revesand
6. Sandvigen
7. Havsøsund
8. Hesnesøy
9. Brekkestø
10. Ågerøya
11. Gamle Hellesund
12. Ulvøsund
13. Ny-Hellesund
14. Svinør/Åvik
15. Korshavn/Selør
16. Eikvåg/Loshavn
17. Rasvåg
18. Kirkhavn

Innledning

Prosjektet Uthavner i verdensklasse er et samarbeidsprosjekt i regi av Agder fylkeskommune (tidligere Aust- og Vest-Agder). Hensikten med prosjektet er å jobbe for bedre bevaring, formidling, kunnskap og verdiskaping knyttet til uthavnene i Agder. Ved å løfte frem uthavnene og legge til rette for en bærekraftig forvaltning av dem, ønsker fylkeskommunen at uthavnene på sikt skal kvalifiseres seg til en plass på Unescos verdensarvliste. Målsetning er forankret i begge fylkenes kulturminnestrategier, i tillegg til at uthavnsprosjektet bidrar til å følge opp målene i Regionplan Agder 2020.

Denne kartleggingen av landskap og kulturmiljø for 21 typiske uthavner, er gjennomført høsten 2019 og våren 2020. Uthavnene er delt i to kategorier (A og B), der A-kategorien er gått litt nærmere inn på i kartleggingen, mens B-kategorien er gitt en mer overordnet vurdering.

Mål for arbeidet

Hensikten med analysen er å gi fylkeskommunen og kommunene et bedre kunnskapsgrunnlag om uthavnenes landskap, kulturminner / kulturlandskap og betydning (både historisk og dagens bruk). Dette er kunnskap som vil kunne bidra til en mer langsiktig og helhetlig forvaltning av uthavnene med omkringliggende landskap, slik at de også i fremtiden kan bestå som verdifulle kulturmiljø. Målet er å få til en bærekraftig arealforvaltning og utvikling på uthavnas premisser. Problemstillinger som byggepress tett inntil/ nær uthavnene som forringer uthavnene som kulturmiljø og at dette er populære feriesteder der det er ønsket om ombygging, opp-pussing og fortetting av feriehus og hytter, går igjen i de fleste av uthavnene. Mulig tilrettelegging for besøkende og næringsdrift, kunnskaps- og opplevelsesbasert turisme, båthavner og sjønærings er viktig å løse på gode måter.

Gjennom å kartlegge, beskrive, verdisette og fremheve særlig viktige kulturmiljø og landskap, vil det være enklere å forstå og synliggjøre eventuelle konsekvenser av inngrep i landskap og bygningsmiljø. Å avdekke viktige og sårbare kulturmiljø kan være viktig frem mot arbeidet med søknad om UNESCO-status.

Analysen vil blant annet kunne brukes som kunnskapsgrunnlag i:

- Kommuneplaner, detaljreguleringsplaner og byggesaker.
- Riksantikvarens register over kulturmiljøer i ytre byområder og tettsteder. Dette er et varslet arbeid som skal påbegynnes i 2020 og som vil omfatte uthavnene. Registeret vil utfylle dagens NB-register for byene og KULA for landskap.
- Fremtidig søknad om verdensarvstatus.
- Eventuell regional plan for uthavnene.
- Eventuell plan for skjøtsels- og vedlikehold.
- Besøksforvaltning.

Metode og kilder

Kartlegging

Feltarbeidet i alle uthavnene har vært gjennomført på følgende måte:

2 erfarne landskapsarkitekter har befart alle uthavnene med båt og delvis på land der dette har vært mulig. Ett unntak er på Hidra hvor en erfaren landskapsarkitekt (prosjektleder) har befart Rasvåg og Kirkehamn fra land. For Lyngør og Merdø har det også vært gjennomført befarings med arkitekt og ift synlighetsanalyser. Registreringer er gjort på kart og ved hjelp av fotografering. Undervegs har en drøftet innholdet og inntrykket av hver enkelt uthavn, samt debriefet på slutten av feltdagene, om mulig med første notater og sammenfatning på kart. Det har vært lagt spesielt vekt på å kartlegge historisk lesbarhet, autensitet, stedsidentitet, kvaliteter og utfordringer. Utfordringene er særlig der hvor det er registrert endringer og utviklingstrekk som kan bygge ned helhetsinntrykk og kvaliteter ved uthavnene.

Utredningen er slik basert på landskapsfaglig kunnskap om området, på studier av tilgjengelige kart, foto, ortofoto sammen med egne befaringer i området og digital modellstudie. Vi har gått gjennom tilgjengelig bakgrunnsstoff, rapporter og bøker. For Lyngør og Merdø er det også gjennomført synlighetsanalyser som ligger til grunn for influensområdevurderinger. Analysen er gjennomført i samarbeid med fylkeskommunen. Kartlegging og tilnærming har blitt drøftet med referansegruppa undervegs.

Analysemetodikk

NIJOS sin klassifisering av landskapsregioner legges til grunn som beskrivelse av det store landskapet. Fastsetting av landskapskarakter og verdivurderinger for den enkelte uthavn, er gjort etter modell fra Direktoratet for naturforvaltning (DN) og Riksantikvaren (RA) sin veileder: Metode for landskapsanalyse i kommuneplan (2011). Her defineres landskapskarakter slik: "Landskapskarakter er et konsentrert uttrykk for det spesielle samspillet som oppstår mellom et områdes naturgrunnlag, landformer, vegetasjon, arealbruk, historiske og kulturelle innhold, samt romlige og andre sansbare forhold som særpreger området og adskiller det fra omkringliggende landskap." Verdivurderingene bygger på beskrivelsen i fastsatt landskapskarakter, koblet med verdikriteriene i skjemaet, hentet fra DN og RA sin veileder: Metode for landskapsanalyse i kommuneplan (2011) side 47. Analysen er også gjennomført etter inspirasjon fra Donegals Seascape Character Assessment.

For hver av uthavnene er det gjort vurdering av influensområde som også kan sees som en varsmohetsgrense for sårbarhet for inngrep. For de 8 uthavnene i A-kategorien bygger denne også på synlighet beregnet utfra digitale kartanalyser. Det er sett på avgrensning av opplevelsen av uthavna både i det store landskapet og i nærvirkning for det enkelte sted.

For uthavnene i kategori A er det også utarbeidet forenklete DIVE-analyser i form av kart som synliggjør historisk lesbarhet på stedet idag.

Forenklet DIVE-analyse

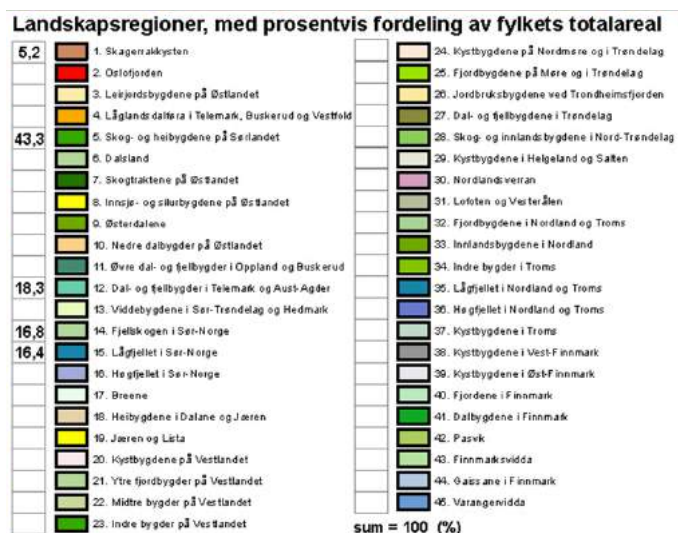
Dive-analyse skal på en oversiktlig måte gi et bilde på historisk utvikling, særlig med tanke på lesbarhet i stedets bebyggelse og med noen historiske milepæler. Tidsperiodene for bebyggelsen på områdenivå inndeles etter stedets historiske dybde i en gitt tidsperiode. For uthavnene vi her har sett på er det delt inn i følgende perioder: 1700 -1800-tallet, 1800 -1900-tallet, 1900 -1950 og etter 1960. Som analyseverktøy gir diveanalyse en oversikt på aldersfordeling på enkelthus og soner innenfor gitte perioder, men den viser også hvordan stedet og bebyggelsesstrukturen har utviklet seg i en historisk kontekst.

Opplysningene er hentet fra tilgjengelige kilder, både Uthavnboka og bøker for de enkelte uthavnene der vi har funnet slike. Notatene om uthavnene som Jo Van Der Eynden har skrevet, har også vært nyttige kilder. Samt egne observasjoner i forbindelse med feltarbeidet og etterfølgende fotostudier.

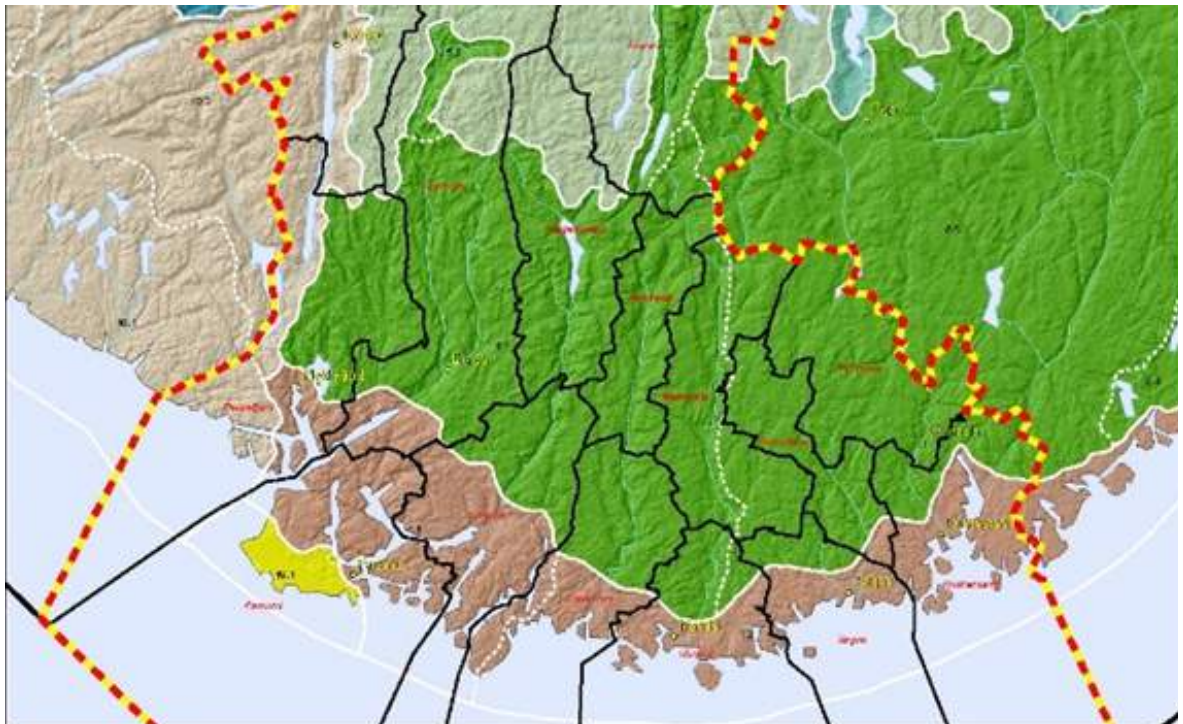
Landskapsregioner

NIJOS (Norsk institutt for jord- og skogkartlegging) har gjort en nasjonal klassifisering av landskapet og delt det inn i 45 landskapsregioner basert på likhetstrekk i landskapet.

Interessen for landskapet som ressurs, er økende både nasjonalt og internasjonalt. Dette kommer også til uttrykk gjennom den europeiske landskapskonvensjonen, en konvensjon Norge var et av de første landene til å signere. For å kunne forvalte landskapet som en ressurs er vi imidlertid avhengig av å ha en oversikt som viser de landskapsmessige og regionale forskjellene. Dette gjør NIJOS sitt nasjonale referansesystemet for landskap.

Tegnforklaring til fargekoder på kart neste side

Utsnitt Vest-Agder

Utsnitt Aust-Agder

Hver region har sin særegne landskapskarakter basert på sammensetningen av de seks grunnleggende landskapskomponentene:

- landskapets hovedform
- landskapets småformer
- vann og vassdrag
- vegetasjon
- jordbruksmark
- bebyggelse og tekniske anlegg.

Alle de vurderte uthavnene hører hjemme i Region 01 Skagerrakkysten. Hovedtrekk i landskapet innenfor denne regionen beskrives slik:

Den ytterste skjærgården ligger som en lav brem mot åpent hav. Vegetasjonen er sparsom og ofte sterkt vind- og/eller bølgepåvirket. Regionen særpreges av en lun, indre skjærgård som er særlig attraktiv for fritidsbebyggelse og friluftsliv. Gamle, og godt velholdte uthavner er karakteristiske kulturmiljøer. Byene har ofte en forhistorie fra trelasteksport, handel, sjøfart, hvalfangst og eller industri. De hvite Sørlandsbyene er særlig et kjennetegn for Agderfylkenes del av regionen. Det kystnære jordbruket har vært i kraftig tilbakegang siden 1950. Små bruk i langsmale sprekkedaler var en gang typisk, men er nå i ferd med å forsvinne. De ytre skjærgårdsdeler utgjør regionens "urørte" naturområder. Her ligger det meste av regionens skjærgårdspark, og flere freda fugleskjær har status som naturreservat. Spredte boligområder, tettsteder og småbyer ligger som oftest fjord- og/eller kystvendt til. Et stort arealpress fører også til at boligområder eser ut i regionens kystnære bakland.

Skriftlige kilder

Bøker:

Uthavnene på Sørlandet, Rune Nylund Larsen, 2017

Hus i Lyngør, Helge Krafft, september 1950

Süd-Norwegen in Bildern, A. B. Wilse, herbst 1941

Lyngør før og nå, Reidar Frank Andersen, 2016

Rapporter/notat:

Uthavnene på Sørlandet, Byggeskikksveileder

Uthavnene som besøksmål, Mulighetstudie, Asplan Viak, desember 2017

De Sørlandske Uthavnene, Jo Van Der Eynden, desember 2019

Den gamle uthavna Merdø, Hilde L. Austarheim, 2013

Fortøyningsfester i Korshavn, registreringsnotat, Karl Tore Gabrielsen

Kystkultur og gamle bygninger i Korshavn, Karl Tore Gabrielsen, 1994 med tilføyelse februar 2009

Landskapsanalyse Hidra, Rasvågen - Eie, Flekkefjord kommune, ark Kristiansen & Selmer-Olsen, 2011

Veiledere metodikk:

Landskapsanalyse DN, versjon februar 2010

Kulturhistorisk stedsanalyse, En veileder i bruk av DIVE, RA 2009

Muntlige Kilder

Jo Van Der Eynden

Øvrige kontakter

Referansegruppe:

Kristin Gabrielsen AFK, Gunnar Lindaas AFK, Øystein Kristensen AFK, Frank Juhl AFK, Diderik Cappelen AFK, Yvonne Willumsen AFK, Kåre Kristiansen AFK og Hege Martinsen AFK.

Digitale kilder

- Regionplan Agder og strategi for uthavnene: <http://regionplanagder.no/planer-og-strategier/agders-uthavner-i-verdensklasse/>
- Kort film om uthavnene: <https://kystreise.no/detaljer/5100/Historiske-uthavner-i-verdensklasse/> (se for øvrig flere små filmer om uthavnene på www.kystreise.no)
- Byggeskikksveileder for uthavnene, med forord om uthavnenes historie og kulturmiljø: <http://www.byggeskikksenteret.no/publikasjoner/>
- Donegals Seascape Assessment: <https://www.donegalcoco.ie/media/donegalcountyc/planning/pdfs/viewdevelopmentplans/landscapecharacterassessmentofcountydonegal/seascapecharacterassessmentofcountydonegal/Seascape%20Character%20Assessment.pdf>
- Britisk veileder for Seascape Assessment: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/396177/seascape-character-assessment.pdf
- Norske veileder for landskapsanalyse: [file:///C:/Users/hema20/Downloads/landskapsanalyse_kommunen_veileder%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/hema20/Downloads/landskapsanalyse_kommunen_veileder%20(2).pdf), https://ra.brage.unit.no/ra-xmlui/bitstream/handle/11250/275521/landskapsanalyse_2010.pdf?sequence=1&isAllowed=y https://ra.brage.unit.no/ra-xmlui/bitstream/handle/11250/275519/vindkraft_veileder2015.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Veileder DIVE-analyse: <https://www.riksantikvaren.no/Tema/Byer-og-tettsteder/DIVE-kulturhistorisk-stedsanalyse>
- Om verdisetting og verdivektning av kulturminner: https://ra.brage.unit.no/ra-xmlui/bitstream/handle/11250/175723/Veileder_verdisetting.pdf?sequence=6&isAllowed=y
- Informasjon om NB-registeret, Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse (KULA) og ny kategori (hvor uthavnene er tenkt inn): https://ra.brage.unit.no/ra-xmlui/bitstream/handle/11250/2393561/Kulturhistoriske_landskap_veileder_2018.pdf?sequence=3&isAllowed=y, file:///C:/Users/hema20/Downloads/NB_registeret_veiledning.pdf, <file:///C:/Users/hema20/Downloads/KULA.pdf>
- Den europeiske landskapskonvensjonen: https://www.regjeringen.no/contentassets/a9ac849929474654a039e63ed7a520b2/deneuropeiskelandskapskonvensjonen_korr.pdf
- Rapport om landskapstyper langs kysten av Aust-Agder: <https://docplayer.me/11816709-Landskapstyper-langs-kysten-av-aust-agder.html>
- Mulighetsstudie for uthavnene som besøksmål: https://issuu.com/austagderfk/docs/mulighetsstudie_for_uthavnene_som_b
- Marinarkeologi: <https://marmuseum.no/marinarkeologi-i-agders-uthavner>
- Diverse relevante kart m.m.: <https://www.arcgis.com/home/search.html?q=owner%3Abujordet&start=1&num=20>
- SEFRÅK og Askeladden
- Dendrokronologiske undersøkelser i uthavnene (mest i Vest-Agder): <https://www.arcgis.com/home/search.html?q=owner%3Abujordet&start=1&num=20>
- Lyngør: <https://bokbyenforlag.no/butikk/lokal-litteratur/agder/hus-i-lyngor/>
- Svinør: <http://kulturtorvet.no/produkt/svinor-med-ryggen-mot-havet/>
- Merdø: <https://www.kubenarendal.no/merdøe-den-gamle-uthavna/>
- Lillesand / blindleia: https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2008013100069?page=7 https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2007062801018

Historien og landskapet

Funksjon_Plassering_Hovedtrekk

Uthavnene har fungert som viktige og livsnødvendige havner for sjøfarende fra langt tilbake. Som f.eks. Svinør som er kjent fra Snorres Kongesagaer. I 1303 ble det gitt en kongelig befaling om opprettelse av gjestgiverier for hver halve og hele dagsreise (roskifte) langs kysten. Disse stedene samsvarer i stor grad med uthavnene som omtales i denne rapporten. For å forstå uthavnenes betydning er det nødvendig å forstå sammenhengen mellom landskapet, vær og ikke minst vind og behovene til seilskuteflåten. Fra midten av 1600-tallet og fram til slutten av 1800-tallet var uthavnene de viktigste service- og forsyningstasjonene for seilskutene som seilte langs kysten i oversjøisk fart, vestfra spesielt fra England og Nederland og inn mot Østersjøen.

Uthavnene er fortsatt lesbare utfra hvordan de ligger plassert i ly for vær og vind og naturlig skjermet av landskapet mot storhavet på utsiden. Bryggeanlegg og bygninger er plassert lunt ned i terrenget og langs vannlinja. Som regel er det infrastruktur og bygninger i første husrekka mot sjøen som er det mest opprinnelige og det eldste, med historisk forankring og lesbarhet.

